

Hva stamrullene for Tønsetske kompani 1821-1853, kan berette

Av Cæcilie Stang

3. mars 1840 kom der til en liten gutt på Erlimoen i Tolga. Han ble kalt Thore, og allerede som 12-åring utvandret han til Amerika sammen med resten av familien. Thore står som alle andre jevnaldrene gutter fra sitt distrikt oppnotert i stamrullen for Østerdalen, som innbefatter Elverum og Tønsetske kompani av østerdalske jegerkorps. Alt fra 1780 var prestene pliktige til å sende inn lister over fødte guttebarn, ukonfirmerte gutter over 16 år og innflyttede unge menn i prestegjeldet til kompanisjefene. Stamrullene som ble satt opp på grunnlag av prestenes lister, inneholder opplysninger om fødte og døde guttebarn, fødested og fedrenes navn og yrke. I tillegg oppnoteres om noen har flyttet ut eller inn til distriktet, om fripass er utstedt og en sjelden gang er helseopplysninger tatt med (Kiil 1969, s. 221-222).

Thore fra Erlimoen i Tolga står altså oppført med fødselsår og -sted og som utvandret 1852. Hans far Jens Jørgensen, gårdbruker på Erlimoen er også oppnotert i rullen. Blar man gjennom kirkebokas lister over utflyttede for samme år, finner man ganske riktig hele familien som utvandret til De nord-amerikanske Stater:

«Bondemand Jens Jørgensen Erlimo og hustru Marit Thoresdatter med barna Thore, Jørgen, Ingeborg og Ingeborg Kerstine».

Både presten og kompanisjefen ser ut til å ha hatt orden i papirene sine.

Fordelen med stamrullen som inngang til personalhistoriske opplysninger, er at den i dag foreligger i gjennomregistrert form i Statsarkivet i Hamar. Alle gutter rulleført i perioden 1821-1853 i distriktet til Østerdalske jegerkorps, er oppført i alfabetisk rekkefølge på fornavn, med fødselsdato og -sted og med anmerkning om flytting o.l. Registeret har i tillegg et

farsnavnsregister med navn på faren og hans yrke i tillegg til sønnens data. Østerdalske jegerkorps distrikt innbefattet prestegjeldene Tolga, Tynset, Åmot, Rendalen, Elverum og Trysil. Perioden 1820-1850 har ingen nominelle folketellinger for Østerdalen, det vil si folketellinger hvor hver enkelt innbygger er ført opp med navn og årstall. Skal man lete etter en person i kirkeboka, er man avhengig av årstall på for eksempel fødsel, konfirmasjon eller giftermål. I stamrulleregisteret klarer en seg utelukkende med fornavn, noe som letter letearbeidet betraktelig. Foruten gjenfinning av slekt, kan stamrulleregisteret brukes til å fortelle om utvandring og innenlands flytting. Eksempelet ovenfor om Thore Jensen Erlimo viser hvordan utvandring kan belegges.

Et annet eksempel er gutten Torgal Taraldsen, født 07. 05. 1830 på Hovdenesset i Åmot. Faren, Tarald Taraldsen, står oppført som inderst på Strand i Åmot. I 1838 har stamrullen oppnotert Torgal som flyttet til 'Nordlandene'. En stikkprøve i kirkeboka viser ganske riktig at både Torgal og faren er oppskrevet i prestens utflytterlister som utflyttet til 'Nordlandene'. Det eneste avviket er at kirkeboka oppgir 1839 som flytteår.

Utflyttingen fra Nord-Østerdalen og Nord-Gudbrandsdalen til områdene Bardu og Målselv fra slutten av 1700-tallet er velkjent. Kan så stamrullen fortelle noe om at disse flytterutene ble opprettholdt fram til midten av 1800-tallet? Interessant vil det også være å se om nord-østerdølene hadde andre flyttemål, og om det finnes forskjell i flyttemønster i de fire nordligste prestegjeldene Tolga, Tynset, Rendalen og Åmot.

Vandring

I tiden rundt 1850 økte flyttingen merkbart i den raskt økende norske befolkningen. Næringslivet på hjem-

stedet var ofte lite variert og dermed svært sårbart overfor uår og konjunktursvingninger. Det ble i tillegg vanskelig å brødfø og sysselsette en voksende befolkning i mange områder. Historikeren Sølvi Sogners doktoravhandling hvor Rendalen har en sentral plass, viser hvordan det stigende folketallet i Rendalen presser mot de sosiale og økonomiske rammene som er gitt. Dette kommer igjen til uttrykk i økt flytting selv om de absolutte tallene ikke er så høye (Sogner 1979, s.9).

De arbeidskrevende onneperiodene i det gamle jordbruket skapte et stort behov for ekstra arbeidskraft. Gårdens egne ressurser med husmenn og tjenestefolk strakk ofte ikke til når avlingen skulle berges på noen hektiske uker i sommerhalvåret eller når større arbeid som for eksempel grøfting og nydyrking skulle utføres. Bøndene var ofte nødt til å basere seg på løsarbeidere innen bygda eller arbeidsvandrere som ekstrahjelp. De store sesongfiskeriene på Vestlandet og i Nord-Norge samt mulighetene for nyrydding og egen jordvei i nord, skapte arbeidsmuligheter og levevei for dem som ville flytte på seg. Etterhvert ble også USA et viktig emigrasjonsmål.

For noen var det aktuelt å arbeidsvandre; for andre igjen ble utflytting løsningen. Flytting regnes for å være et permanent skifte i bopel innenfor landets grenser, mens arbeidsvandrerer derimot beholder i administrativ forstand sin faste bopel og søker arbeid utenfor sognet og vender regelmessig eller etter en tid tilbake til denne bopelen. Utvandring er derimot å forlate sitt hjemsted for godt for å slå seg ned i fremmede og særlig oversjøiske land.

Foruten sesongarbeid i jordbruket, var det altså byene, kysten, Nord-Norge og etterhvert Amerika som trakk med hensyn til nytt utkomme.

Det går imidlertid ikke å skille mellom flytting og arbeidsvandring når det gjelder flytteopplysningene i stamrullen. Det er bare unntaksvis markert om vedkommende er kommet tilbake. En må derfor i hovedsak se på dette som permanente flyttinger. De fleste

flytter da også over svært lange strekninger. Noe en likevel kan ha in mente, er at arbeidsvandringsruter i kriseperioder ofte blir til faste flytteruter. En flytter dit en er kjent og ser mulighetene. Det var heller ikke sjeldent at arbeidsvandrerer fikk seg fast arbeid eller giftet seg på tilreisingsstedet. Til en viss grad kan en se flyttemål og arbeidsvandringsmål i sammenheng. Her er det snakk om sannsynlighet; et noenlunde bevis kan bare skaffes ved svært nitide undersøkelser.

Det finnes lite skrevet om arbeidsvandring og flytting fra Nord-Østerdalen utenom utflyttingen til Troms på slutten av 1700 tallet. Det ville imidlertid være naturlig å tenke seg at Trondheim og de rike jordbruksbygdene i Trøndelag kunne være aktuelle arbeidsvandreremål for nord-østerdøler på samme måte som det var det for gudbrandsdøler (Hvamstad 1979, s. 52-53). Det samme gjelder Mørekysten. Men en veit også at Nord-Østerdalen er et mål for arbeidsvandrere fra Gudbrandsdalen. Gudbrandsdølene deltok i slåtten.

Flytting og flyttemål

Hovedtyngden av dem som står oppført i Tønsetse kompani, kommer fra Tynset. Hele 35,6 % av det totale antall menn er herfra. Deretter fordeler innførselene seg på Tolga og Åmot med så og si like mange, mens det er færrest oppnotert fra Rendalen.

Flyttefrekvensen er også høyest i Tynset, men nesten like høy i Tolga. Også her har Rendalen de laveste tallene.

Som tilflyttingssted skiller det uspesifiserte 'Nordlandene' seg klart ut. Majoriteten av alle utflytterne har reist dit, unntatt de med hjemsted Rendalen. Rendølene har vært forsiktige med å flytte, og de fleste har tatt den korteste ruten til Trondheim og Trøndelag. Noen svært få har dristet seg opp til Finnmark og Troms og til Mørekysten. En ser imidlertid at flere både fra Rendalen og Åmot har flyttet sørover i motsetning til naboene i Tynset og Tolga. Da er reisemålene gjerne Christiania og Hedemarken. Rendalen og

Åmot har også større utflytting til nabo herredene enn de to nordlige prestegjeldene. Fra Tynset flytter de fleste til Nordlandene/Nordenfjelds. Hvor langt nord dette innebærer er usikkert. Mange har også oppgitt Finnmark og Troms som tilflyttingssted, og her mottar Bardu og Målselv fremdeles majoriteten. Det samme gjelder for flytterne fra Tolga, men her jevner tallene seg mer ut. For tolgingene har det vært nesten like vanlig å flytte til Trøndelag og da til innlandsbygdene her. Trøndelag mottar også mange tilflyttende tynsetinger, men dette gjelder også kyststrøkene. Noen få fra Tynset og Tolga reiser til Mørkekysten, og noen ganske få tar veien sørover eller til Sverige. Åmot kommer i en mellomstilling sammenlignet med Rendalen og de to prestegjeldene lengst i nord, Tolga og Tynset. De fleste, også fra Åmot, reiser til 'Nordlandene', men bare noen få til Trøndelag, Troms og Finnmark. Derimot reiser flere sørover mot Christiania.

Oppnoteringen av utvandrere til Amerika starter ganske nøyaktig i 1850. Ingen fra Rendalen er imidlertid oppnotert som utvandret. Fra Tynset og Tolga er de første utvandrerne oppnotert i 1850, noe som stemmer med opplysningene i kirkeboka. Fra Åmot reiser ifølge stamrullen de første til Amerika i 1852. Dette stemmer forsåvidt med nedtegnelsene i kirkeboka, selv om denne viser etappeutvandring så tidlig som i 1850.

Tolga er det prestegjeldet som i tiåret fram til 1860 har den største utvandringen ifølge stamrullen. En stikkprøve på de 5-6 første årene av 1850-tallet i kirkebøkene viser så og si likt antall utvandrere fra Tynset og Tolga. På slutten av 1850-tallet dabber utvandringen noe av på grunn av konjunktursvikt og senere krig i USA.

Det har tidligere vært hevdet at Tynset hadde det høyeste antallet utvandrere den første tiden – og fortsatte med det (Østigaard 1974, s.100). Det ser imidlertid ut til at Tolga var jevngod i den såkalte initieringsfasen, det vil si den aller første tiden 1850-1855.

Selv om antallet utvandrere er mye høyere de enkel-

te år i kirkeboka, viser likevel tallene i stamrullen en riktig tendens. I 1850-årene dominerte imidlertid flyttingen nordover i Norge ser en de fire prestegjeldene under ett. Amerika var da et nytt og ukjent reisemål for de fleste med en lang og ofte farlig reisevei. Det var også framfor alt en kostbar tur. En var ofte avhengig av å selge gård og innbo og bryte de fleste bånd med hjemstedet før en dro. Utfra disse perspektivene er det ikke til å undre seg over at mange valgte en enklere og billigere form for flytting nemlig nordafjells i Norge.

Sammendrag

Den registrerte stamrullen er fremragende når det gjelder raskt å finne fram til personalhistoriske opplysninger. Når det gjelder andre fenomen som flytting og utvandring, vil den mer markere en hovedtendens enn å gi eksakt antall. Stikkprøver i kirkebøkene viser imidlertid at disse tendensene er korrekte. Stamrullen kan derfor gjerne brukes som en inngang til et problemområde.

Som en konklusjon på flytteundersøkelsen kan det sies at de nordligste to prestegjeldene har høyest flyttefrekvens både med hensyn til innenlandsk flytting og utvandring til Amerika. Tynsetingene reiser i størst grad lengst mot nord, for tolgingene jevner tallene seg mer ut med stor tilflytting også til Trøndelag, mens åmotingene og særlig rendølene i tillegg reiser sørover til Christiania og Hedmarken. For flytterne samlet utgjør 'Nordlandene', Troms og Finnmark de hyppigst benyttede reisemålene. Amerikautvandringen startet i 1850, og Tynset og Tolga ga fra seg flest emigranter i denne tidlige utvandringsperioden fram mot 1860.

Dette stemmer også med de generelle tendensene i flyttemønstrene for landet som helhet ca 1850. Strømmen av flyttere går mot by og kyst. Mange av flytterne var nok også etappeflyttere. Flere av dem som reiste til Bardu og Målselv dro senere til Amerika; noe kanskje de utflyttede rendølene i Christiania også tenkte på. Men for å kunne slå dette fast trengs det nye undersøkelser.

Kilder:

Stamruller for Østerdalen, gutter født 1821-1853, Elverumske og Tønsetske kompani av Østerdalske jegerkorps.
Kirkebøkene for Tolga, Tynset og Åmot i perioden 1850-1860.

Litteratur:

Hvamstad, Per: «Arbeidsvandring og pendling.», Årbok for Nord-Østerdalen, 1979, s. 44-59.
Kiil, Alf: Arkivkunnskap, U-forlaget 1969.
Sogner, Sølvi: Folkevekst og flytting. En historisk-demografisk studie i 1700-årenes øst-Norge. II punktundersøkelsen. Oslo/Bergen/Tromsø 1979.
Østigaard, Arne: «Da nordøsterdølene drog til Amerika». Årbok for Glåmdalen, 1974. s. 99-108.